

LIBER III.

IN QUO EXPONITUR QUID INTERSIT DISCRIMINIS INTER RHYTHMUM, METRUM ET VERSUM; TEM AGITUR SEORSIM DE RHYTHMO; AC DEINDE TRACTATIO DE METRO INCHOATUR.

CAPUT I.

Rhythmus ac metrum quid.

I. TERTIUS hic sermo postulat, ut quoniam de pedum amicitia quadam concordiaque satis dictum est, videamus quid ex his contextis continuatisque gignatur. Quare primum ex te quæro, utrum possint copulati sibi pedes, quos copulari oportet, perpetuum quemdam numerum creare, ubi nullus finis certus appareat: velut cum symphoniaci scabella et cymbala pedibus feriunt, certis quidem numeris et his qui sibi cum aurium voluptate junguntur, sed tamen tenore perpetuo, ita ut si tibias non audias, nullo modo ibi notare possis quousque procurrat connexio pedum, et unde rursus ad caput redeatur. Velut si tu velis centum vel amplius, quousque libitum est, pyrrhichios vel alios qui inter se amici sunt pedes, continua connexione decurrere. D. Jam intelligo, et fieri posse concedo quamdam pedum connexionem, in qua certum est usque ad quot pedes progrediendum sit, atque inde redeundum. M. Num hujus generis esse dubitas, cum certam facientorum versuum disciplinam esse non neges, et qui versus

te semper cum voluptate audisse confessus sis? D. Manifestum est et hoc esse, et ab illo superiore genere distare.

II. M. Ergo quoniam oportet distingui etiam vocabulis ea quæ re ab se distincta sunt, scias illud superius genus copulationis, rhythmum a Græcis; hoc autem alterum, metrum vocari: latine autem dici possent, illud numerus, hoc mensio vel mensura. Sed quoniam hæc apud nos nomina late patent, et cavendum est ne ambigüe loquamur, commodius utimur græcis. Vides tamen, ut opinor, quam recte utrumque nomen his rebus sit impositum: nam quoniam illud pedibus certis provolvitur, peccaturque in eo si pedes dissoni misceantur, recte appellatus est rhythmus, id est, numerus: sed quia ipsa provolutio non habet modum, nec statutum est in quoto pede finis aliquis emineat, propter nullam mensuram continuationis non debuit metrum vocari. Hoc autem utrumque habet: nam et certis pedibus curritur, et certo terminatur modo. Itaque non solum metrum propter insignem finem, sed etiam rhythmus est, propter pedum rationabilem connexionem. Quocirca omne metrum rhythmus, non omnis rhythmus etiam metrum est. Rhythmi enim nomen in musica usque adeo late patet, ut hæc tota pars ejus quæ ad diu et non diu pertinet, rhythmus nominata sit. Sed de nomine, cum res appareat, non esse satagendum, et doctis et sapientibus placuit. An aliquid contradicendum aut dubitandum putas de his, quæ a me dicta sunt? D. Imo prorsus assentior.

se semper cum voluptate audisse confensus sit, D. Mani-
 ~~~~~
 II. M. Ergo quoniam oportet distinguere etiam vocabulis
 ea que se ab se distant, illud superius genus
 copulationis, rhythmicum a Græcis; hoc autem alterum,
 metrum, a Romanis.
 Quid intersit inter versum et metrum.

III. M. Nunc ergo mecum illud considera, utrum sicut
 omnis versus metrum est, ita omne metrum etiam versus
 sit. D. Considero quidem, sed quid respondeam non in-
 venio. M. Unde id tibi censes accidisse? an quia de voca-
 bulis quæstio est? Non enim ut de rebus ad disciplinam
 pertinentibus, ita de nominibus possumus respondere
 interrogati: propterea quia res omnium mentibus commu-
 niter sunt insitæ; nomina vero, ut cuique placuit, impo-
 sita, quorum vis auctoritate atque consuetudine maxime
 nititur: unde etiam esse linguarum diversitas potest, re-
 rum autem in ipsa veritate constitutarum profecto non
 potest. A me igitur accipe quod ipse nullo pacto respon-
 dere posses: non versum solum, metrum veteres vocavere.
 Itaque quod ad te attinet, vide atque responde; non enim
 jam de nominibus agitur, utrum inter hæc duo aliquid
 distet, quod quidam numerus pedum ita certo fine clau-
 datur, ut nihil ad rem pertineat, ubi fiat quidam articu-
 lus antequam veniatur ad finem: alius autem non solum
 certo fine claudatur, sed etiam ante finem certo quodam
 loco quædam ejus partitio emineat, ut quasi membris
 conficiatur duobus. D. Non intelligo. M. Attende ergo in
 hæc exempla:

Ite igitur Camœnæ

Fonticolæ puellæ.

Quæ canitis sub antris

Mellifluos sonore.

Quæ lavitis capillum

Purpureum Hippocrene

Fonte, ubi fusus olim

Spumea lavit almus

Ora jubis aquosis

Pegasus, in nitentem

Pervolaturus æthram.

Cernis profecto quinque superiores versiculos eodem loco
 partem orationis habere terminatam, id est, in choriambo
 pede, cui subjungitur bacchius, ut versiculum compleat:
 (namque hi undecim choriambo et bacchio pedibus const-
 tant) cæteros vero excepto uno, scilicet *Ora jubis aquo-
 sis*, non eodem loco habere terminatam partem orationis.
 D. Cerno istud quidem, sed quo pertineat non video. M. Eo
 scilicet ut intelligas, hoc metrum non quasi legitimum
 locum habere, ubi ante finem versus finiatur pars oratio-
 nis: nam si ita esset, omnes eodem loco hunc haberent
 articulum, aut certe rarissime in his inveniretur qui non
 haberet: nunc vero cum sint undecim, sex ita sunt,
 quinque non ita. D. Et hoc accipio, et adhuc quo ratio ten-
 dat expecto. M. Attende ergo etiam in ista pervulgatis-
 sima:

Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris.

Et ne longum faciamus, quia carmen notissimum est, ab
 hoc versu usque ad quem volueris explora singulos; in-
 venies finitam partem orationis in quinto semipede: id est,
 in duobus pedibus et semisse: nam hi versus constant
 pedibus quaternorum temporum: quare iste finis, de quo
 agitur partis orationis, quasi legitimus in decimo tempore
 est. D. Manifestum est.

IV. M. Jam ergo intelligis inter illa duo genera, quæ
 ante ista exempla proposueram, nonnihil distare: quod

aliud scilicet metrum antequam claudatur, non habet certum et statutum aliquem articulum, sicut in illis undecim versiculis exploravimus: aliud vero habet, sicut in heroïco metro quintus semipes satis indicat. **D.** Jam liquet quod dicis. **M.** Atqui scias oportet, a veteribus doctis, in quibus magna est auctoritas, illud superius genus non esse versum appellatum, sed hunc definitum et vocatum esse versum, qui duobus quasi membris constaret, certa mensura et ratione conjunctis. Sed tu non multum labores de nomine, quod nisi a me vel a quolibet alio tibi indicaretur, nullo modo de hoc interrogatus respondere posses. Sed quod ratio docet, in id præcipue et maxime animum intende, velut hoc ipsum quod nunc agimus: ratio enim docet inter hæc duo genera distare aliquid, quibuslibet vocabulis nuncupentur: itaque hoc bene interrogatus posses dicere ipsa veritate confisus: illud autem nisi auctoritatem secutus, non posses. **D.** Apertissime jam ista cognovi, et quanti pendas hoc, de quo me tam crebro admones, jam existimo. **M.** Hæc ergo tria nomina, quibus disserendi causa necessario usuri sumus, memoriæ mandes velim: rhythmum, metrum, versum, quæ sic distinguuntur, ut omne metrum etiam rhythmus sit, non omnis rhythmus etiam metrum. Item omnis versus etiam metrum sit, non omne metrum etiam versus. Ergo omnis versus est rhythmus et metrum: nam hoc, ut arbitror, esse consequens vides. **D.** Video sane: nam est luce clarius.

CAPUT III.

Rhythmus ex pyrrhichis.

V. M. Præter igitur, si placet, de rhythmum, in quo nullum metrum est, deinde de metro ubi versus non est, postremo de ipso versu quantum possumus, disseramus. **D.** Placet vero. **M.** Sume ergo tibi ab ipso capite pedes pyrrhichios, et de his rhythmum contexe. **D.** Etiam si id possim facere, qui modus erit? **M.** Satis est, ut eum tendas (exempli enim gratia id facimus) usque ad decem pedes: nam usque ad hunc pedum numerum non progreditur versus, quod suo loco diligenter tractabitur. **D.** Bene quidem tu non multos pedes mihi proposuisti copulandos; sed videris mihi non recordari jam te satis discrevisse, quid inter grammaticum et musicum intersit, cum ego tibi respondi, syllabarum longarum et brevium cognitionem me non habere, quæ a grammaticis traditur: nisi forte permittis, ut non verbis, sed aliquo plausu rhythmum istum exhibeam: nam iudicium aurium ad temporum momenta moderanda me posse habere non nego: quæ vero syllaba producenda vel corripienda sit, quod in auctoritate situm est, omnino nescio. **M.** Fateor nos ita, ut dicis, grammaticum a musico discrevisse, et in hoc te genere incertam tuam esse confessum. Quare a me accipe hoc exempli genus: *Ago celeriter agile quod ago tibi quod anima velit.* **D.** Habeo istuc.

VI. M. Hoc ergo quotieslibet repetendo, efficies rhythmum hujus longitudinem quantum voles, quanquam hi decem pedes ad exemplum sufficiant. Sed illud quæro,

si tibi quispiam dicat, non pyrrhichiis, sed proceleumaticis pedibus hunc rhythmum constare, quid respondebis? **D.** Prorsus ignoro: nam ubi decem pyrrhichii sunt, quinque proceleumaticos metior, et eo major dubitatio est, quod de rhythmum consulimur, qui scilicet perpetuo fluit. Undecim, enim pyrrhichii vel tredecim, et quolibet impari numero, non possunt habere integrum proceleumaticorum numerum. Si ergo esset certus finis in hoc de quo agitur rhythmum, ibi saltem dicere possemus pyrrhichio potius quam proceleumatio eum currere, ubi omnes integri proceleumatici non invenirentur: nunc vero et ipsum infinitum nobis conturbat iudicium, et si quando numerati quidem pedes, sed pari numero nobis proponuntur, sicut isti sunt decem. **M.** Atqui nec de ipso impari numero pyrrhichiorum, quod tibi visum est, liquido visum est. Quid enim si undecim propositis pedibus pyrrhichiis dicatur rhythmus quinque habere proceleumaticos et semipedem, numquid resisti potest, cum multos inveniamus versus claudi semipede? **D.** Jam dixi me nescire quid de hac re dici possit. **M.** Num etiam illud nescis, proceleumatico priorem esse pyrrhichium? siquidem duobus pyrrhichiis proceleumaticus confit: sicut prius est unum quam duo, et duo quam quatuor, ita proceleumatico prior est pyrrhichius. **D.** Verissimum est. **M.** Cum ergo in hanc ambiguitatem incidimus, ut possit in rhythmum et pyrrhichius metiri et proceleumaticus, cui principatum daturi sumus: priori, ex quo iste constat; an posteriori, ex quo ille non constat? **D.** Nemo dubitabit priori esse dandum. **M.** Quid ergo dubitas de hac re consultus respondere, pyrrhichium potius quam proceleumaticum istum rhythmum esse nuncupandum? **D.** Jam omnino non dubito: pudet tam manifestam rationem non me cito animadvertisse.

CAPUT IV.

Rhythmus continuus.

VII. M. VIDES-NE illud etiam ista ratione cogi, ut quidam pedes sint, qui rhythmum continuare non possint? Nam quod de proceleumatico inventum est, cui tollit pyrrhichius principatum, hoc et de diambo et de dichorio et de dispondeo inventum puto: nisi tibi aliud videtur. **D.** Quid mihi aliud videri potest, cum probata illa ratione hoc quod sequitur improbare non possim? **M.** Vide etiam ista, et compara ac judica. Nam videtur, cum tale incertum evenit, plausu potius debere discerni quo pede curatur: ut si pyrrhichio velis currere, unum tibi tempus levandum, unum ponendum sit: si proceleumatico duo et duo: ita et pes apparebit, et nullus pedum erit a rhythmum continuatione seclusus. **D.** Huic magis faveo sententiæ, quæ nullum pedem ab hac contextione esse immunem sinit. **M.** Recte facis, et quo magis hoc approbes, considera de tribracho pede quid respondere possimus, si nihilominus quisque contendat non pyrrhichio aut proceleumatico istum rhythmum, sed tribracho currere. **D.** Video iudicium ad plausum illum esse revocandum, ut si unum tempus est in levatione, duo in positione, id est, una et duæ syllabæ, aut contra duæ in levatione, una in positione, tribrachus rhythmum esse dicatur.

VIII. M. Recte intelligis. Quamobrem jam dic mihi utrum spondeus pes pyrrhichio rhythmum possit adungi. **D.** Nullo modo: non enim continuabitur plausus æqualis, cum levatio et positio in pyrrhichio singula, in spondeo

vero bina tempora teneant. **M.** Potest ergo proceleumatico adjungi. **D.** Potest. **M.** Quid cum ei adjungitur, interrogati utrum rhythmus proceleumaticus an spondiacus sit, quid respondebimus? **D.** Quid censes, nisi spondeo dandum esse principatum? Cum enim plausu ista controversia non dijudicetur, nam in utroque bina levamus ac ponimus tempora, quid aliud restat nisi ut ille regnet, qui in ipso pedum ordine prior est? **M.** Rationem te secutum esse satis approbo; et vides, ut arbitror, quid sequatur. **D.** Quid tandem? **M.** Quid putas, nisi tam proceleumatico quam pyrrhichio rhythmum nullum alium pedem posse misceri? quoniam quisquis miscebitur totidem temporum, non enim aliter potest misceri, in eum rhythmum nomen transferatur necesse est. Omnes enim priores illo sunt, qui totidem temporibus constant. Et quoniam iis qui priores inventi fuerint, cogit nos ratio, quam vidisti, principatum dare, id est, ex eo rhythmum nuncupare, non erit jam proceleumaticus rhythmus, aliquo alio quatuor temporum mixto, sed spondiacus, aut dactylicus, aut anapæsticus. Amphibrachum enim ab istorum copulatione numerorum recte remotum esse convenit. **D.** Fateor ita esse.

IX. M. Nunc ex ergo ordine considera iambicum rhythmum, quoniam pyrrhichium et proceleumaticum, qui duplicato pyrrhichio gignitur, satis discussimus. Quare dicas velim huic quem censes admiscendum pedem, ut iambicus rhythmus suum nomen obtineat. **D.** Quem nisi tribrachum, qui et temporibus, et plausu congruit: et quia posterior est, regno pollere non potest? Nam chorius est quidem posterior, et totidem temporum, sed non eodem modo plauditur. **M.** Age, jam vide rhythmum trochaicum, et ad eadem de hoc quoque responde. **D.** Idem respondeo: nam potest et huic non solum spatio temporis,

sed plausu etiam concinere tribrachus. Cavendum autem iambum quis non videat? qui etiamsi æqualiter plauderetur; principatum tamen mixtus auferret. **M.** Quid, spondiaco rhythmum quem tandem copulabimus pedem? **D.** Sane in hoc largissima copia est: nam et dactylum et anapæstum et proceleumaticum nulla imparitate temporum, nulla claudicatione plausus, nulla principatus ademptione impediende huic video misceri posse.

X. M. Video jam te facile posse cætera ordine persequi: quocirca remota interrogatione mea, vel potius tanquam de omnibus interrogatus responde breviter dilucideque, quantum potes, quomodo singuli qui restant pedes, aliis legitime immixtis, obtineant suum nomen in rhythmum? **D.** Faciam: neque enim ullius negotii est, tanta rationum luce præmissa. Nam tribracho nullus miscebitur; omnes enim priores sunt, qui ei sunt temporibus pares. Dactylo anapæstus potest; nam et est posterior tempore, ac plausu currit æqualiter: utrique autem proceleumaticus eadem scilicet ratione copulatur. Jam bacchio creticus, et de pæonibus primus, secundus et quartus misceri possunt. Porro ipsi cretico, omnes qui post illum sunt quinque temporum pedes jure miscentur, sed non omnes eadem divisione. Alii namque ad duo et tria, alii ad tria et duo tempora dividuntur. Iste autem creticus utroque modo dividi potest, quia media brevis cuilibet parti tribuitur. Palimbacchius autem, quia ejus divisio a duobus temporibus incipiens, in tria desinit, congruos et copulabiles habet pæones omnes, præter secundum. Molossus de trisyllabis restat, a quo primo incipiunt sex temporum pedes, qui omnes eidem conjungi possunt, partim propter simpli duplicque rationem, partim propter illam, quam nobis plausus ostendit partitionem longæ syllabæ, quæ singula tempora parti utrique concedit, quia in senario numero par late-

ribus medium est. **Ob** quam causam et molossus, et ambo ionici non solum in simplum et duplum, sed etiam in æquas partes per terna tempora feriuntur. Hinc efficitur ut deinceps omnibus sex temporum pedibus, omnes totidem temporum posteriores copulari queant, solusque antispastus, qui nullum sibi velit misceri, remaneat. Hos consequuntur quatuor epitriti, quorum primus admittit secundum, secundus nullum, tertius quartum, quartus nullum. Restat dispondeus, rhythmum solus etiam ipse facturus, quia nec posteriorem quemquam invenit, nec æqualem. Itaque omnium pedum novem sunt, qui nullo alio mixto rhythmum faciunt: pyrrhichius, tribrachus. proceleumaticus, pæon secundus, pæon quartus, antispastus, epitritus secundus, et quartus, et dispondeus: reliqui eos, qui se posteriores sunt, copulari sibi patiuntur, ita ut rhythmici nomen obtineant, etiamsi pauciores in ea serie numerentur. Hoc est, ut opinor, satis a me quod voluisti, explicatum atque digestum: tuum est jam videre quod restat.

CAPUT V.

An sint pedes supra syllabas quatuor.

XI. M. Imo mecum etiam tuum: ambo enim quaerimus. Sed quid tandem restare arbitraris, quod ad rhythmum attinet? Nonne illud considerandum est, utrum aliqua dimensio pedis, quamvis octo tempora non excedat, quæ dispondeus obtinet, excedat tamen numerum quatuor syllabrum? **D.** Quare quæso? **M.** Imo tu, quare me potius quam te ipsum rogas? An tibi non videtur sine ulla

fraude vel offensione aurium, sive quod ad plausum ac divisionem pedum, sive quod ad spatium temporis pertinet, pro una longa syllaba duas posse poni breves? **D.** Quis hoc negaverit? **M.** Hinc ergo est, quod pro iambo vel chorio tribrachum ponimus, et pro spondeo dactylum vel anapæstum vel proceleumaticum, cum vel pro secunda ejus, vel pro prima duas breves ponimus, vel quatuor pro utraque. **D.** Assentior. **M.** Fac igitur hoc idem in ionico quolibet, vel alio quopiam quadrisyllabo sex temporum pede, et pro una ejus quacumque longa duas breves constitue: num quidquam mensuræ deperit, aut plausui resistit? **D.** Nihil omnino. **M.** Considera ergo quot syllabæ fiunt. **D.** Quinque fieri video. **M.** Vides certe posse quatuor syllabarum numerum excedi. **D.** Video sane. **M.** Quid si pro duabus, quæ ibi sunt longæ, quatuor breves posueris, nonne in uno pede sex syllabas necesse est metiri? **D.** Ita est. **M.** Quid si cujuslibet epitriti omnes longas solvas in breves, num etiam de septem syllabis dubitandum est? **D.** Nullo modo. **M.** Quid ipse dispondeus nonne octo efficit, cum pro omnibus longis binas breves locamus? **D.** Verissimum est.

XII. M. Quæ igitur ratio est qua cogimur et tam multarum syllabarum metiri pedes, et pedem qui adhibetur ad numeros, non excedere quatuor syllabas, ante tractatis rationibus confitemur? nonne tibi videntur inter se ista pugnare? **D.** Imo maxime, et quomodo istud pacari possit, ignoro. **M.** Etiam hoc facile est, si te ipsum rursus interroges, utrum rationabiliter inter nos paulo ante constiterit, ideo pyrrhichium, et proceleumaticum plausu debere dijudicari atque discerni, ne sit ullus pes legitimæ divisionis, qui rhythmum non faciat, id est, ut ex eo rhythmus nominetur. **D.** Hoc vero memini, et non invenio cur mihi placuisse poeniteat: sed quorsum ista? **M.** Quia

scilicet hi omnes pedes quaternarum syllabarum, excepto amphibracho, rhythmum faciunt, id est, principatum in rhythmum tenent, eumque usu et nomine efficiunt: illi vero qui plures quam quatuor syllabas habent, multi quidem pro his poni possunt, sed ipsi per se rhythmum facere, ac rhythmum nomen obtinere non possunt, et ideo ne pedes quidem istos appellandos putaverim. Quamobrem repugnantia illa quæ nos movebat, jam, ut opinor, composita est et sopita; quandoquidem licet et plures syllabas quam quatuor pro aliquo pede ponere, et pedem tamen non appellare, nisi eum quo rhythmus efficiatur. Oportebat enim pedi constitui aliquem modum progressionis in syllabis. Is autem modus constitui optime potuit, qui de ipsa numerorum ratione translatus in quaternario constitit. Itaque longarum syllabarum quatuor pes esse potuit. Cum autem pro eo breves octo constituimus, quoniam tantum spatii habent in tempore, pro altero poni possunt. Quia vero legitimam progressionem, id est, quaternarium numerum excedunt, pro se ipsi poni ac rhythmum gignere, non sensu aurium, sed disciplinæ lege prohibentur: nisi contradicere aliquid paras.

XIII. D. Paro sane, et jam faciam. Nam quid impediebat usque ad octonarium numerum syllabarum progredi pedem, cum eundem numerum ad rhythmum admitti posse videamus? Neque enim me movet, quod pro alio dicis admitti, imo hoc me magis admonet quærere, vel potius quæri, quod non etiam suo nomine admittitur qui pro alio potest. M. Non mirum est, quod hic falleris; sed facilis explicatio veri est. Nam ut omittam tanta quæ pro quaternario numero jam ante disputata sunt, cur usque ad illum fieri debeat progressio syllabarum, fac me jam cessisse tibi et consensisse usque in octo syllabas pedis debere longitudinem porrigi: num resistere poteris esse

jam posse octo longarum syllabarum pedem? Certe enim ad quem numerum syllabarum pervenit pes, non solus ad eum pervenit qui brevibus, sed etiam qui longis syllabis constat. Quo fit ut adhibita rursus ea lege, quæ abrogari non potest, qua duas breves pro una longa poni licet, ad sedecim syllabas pertendamus. Ubi si rursus pedis incrementum statuere volueris, in triginta duas breves proficiscimur: huc quoque ratio tua pedem te compellit adducere, et rursus lex illa duplum numerum brevium pro longis locare: atque ita nullus constituetur modus. D. Jam cedo rationi, qua usque ad quaternarium syllabarum numerum promovemus pedem. Pro his autem legitimis pedibus poni oportere pedes plurium syllabarum, dum breves duæ unius longæ locum occupant, non recuso.

CAPUT VI.

Pedes quatuor syllabis longiores rhythmum suo nomine facere nequeunt.

XIV. M. FACILE est ergo te etiam illud videre atque concedere, alios pedes esse pro his, penes quos rhythmum est principatus, alios qui cum his collocantur. Nam ubi pro longis singulis geminantur breves, pro eo qui rhythmum obtinet, alium locamus, velut pro iambo vel trochæo tribrachum, aut pro spondeo dactylum aut anapæstum, aut proceleumaticum. Ubi vero non idem fit, non pro eo, sed cum eo ponitur quisquis miscetur inferiorum: ut cum dactylo anapæstus, cum ionico vero utrolibet diiambus vel dichorius: et reliqui similiter suo jure cum cæteris: an parum tibi dilucidum vel falsum videtur? D. Jam intelligo.